

طرح جامع احیاء بافت کهن

سهراب مشهودی

شماره ۴۰

طرح جامع احیاء بافت کهن

مقدمه

سوابق تاریخی

شهر شوشتر در شمال شرقی خوزستان در نزدیکی محل و رود کارون به دشت و در مسیر راهی باستانی به موازات پایکوه‌های غربی زاگرس که فارس را به شوش و بین‌النهرین پیوند می‌داده است، قرار دارد. این ویژگی موجب پیدائی اولین سکونت‌گاه‌های مبنی بر کشاورزی در ۸ تا ۱۰ هزار سال پیش در این محل شده است.

اماکن بالقوه آب و زمین بسیار مساعد آن باعث پیشرفت فن استفاده از آب و سازمان یافتن شهر به مفهوم ابتدائی آن همزمان با دشت بین‌النهرین در اواسط هزاره چهارم پیش از میلاد می‌شود. پاره‌ای از محققین معتقدند که تمدن از شوشتر به شوش گسترش یافته است.

شوشتر از زمان ساسانیان نام از تشر ایزدستار آب و باروری دارد. با شروع حکومت ساسانی اردشیر بابکان شهر را تجدید بنا کرد. شهر که به صورت بخشی از جزیره‌ای در میان آب (میاناب مینو) است، حاصل هزاران سال کوشش و دخالت هوشمندانه ساکنان این سرزمین برای استفاده از آب و انرژی آبی و جلوگیری از صدمات طغیان‌های بزرگ‌ترین رودخانه این ملک، کارون، می‌باشد. آثار این کوشش به صورت کانال‌ها، دهلیزها، پل‌ها، بندها و آسیاب‌ها در گوشه و کنار شهر فعلی باقیمانده که عظیم‌ترین مجموعه صنعتی قبل از دوران انقلاب صنعتی دنیا یعنی مجموعه آبشارها و آسیاب‌ها از جمله آنهاست. این مجموعه در سال‌های اخیر از طرف یونسکو به عنوان میراث فرهنگی جهانی ثبت شده است.

بخش عمده‌ای از خانه‌های بافت کهن موجود، به جا مانده از دوران صفوی و قاجار است. لیکن نقوش تزئینی و کتیبه‌هایی که سردرها و داخل خانه‌ها را به صورت زیبا و شگفت‌انگیزی پوشانده است، نشان چند هزار ساله با خود دارد. از جمله آنها گردونه بازپیدایی، گردونه خورشید (صلیب شکسته) و نقوش نشأت گرفته از پرستش مهر و ناهید است.

۱- لزوم احیاء بافت کهن

آنچه گفته شد شوشتر را به صورت یکی از ارزش‌ترین شهرهای قدیمی، که شاید سالم‌ترین بافت شهری و ابنیه را همچنان حفظ کرده باشد، در آورده است و به همین جهت تهیه و اجرای طرح احیاء بافت کهن ان از ارز ویژه‌ای برخوردار است.

۲- کلیاتی در مورد تحولات شهر و جمعیت

شوشتر در تاریخ، شهر باروری بوده و جمعیت آن حتی تا چهل هزار تن نیز گزارش شده است. با انهدام و یا از کار افتادن بخشی از کانال‌های آبیاری، شهر شروع به افت جمعیت کرد. این ماجرا ادامه داشت تا با احداث کانال‌های جدید آبیاری کشت و صنعت کارون، ورق برگشت، (چنانکه برآورد می‌شود تا سال ۱۳۷۵ جمعیت شهر به آستانه یکصد هزار نفر برسد).
حدود ۴۰ درصد از کل جمعیت در بافت قدیم زندگی می‌کنند.

۳- ویژگی‌های کالبدی شهر در وضع موجود

مساحت بافت قدیم ۱۴۴ هکتار و مجموعه بافت قدیم و اراضی اداری و درمانی پیوسته به آن حدود ۲۱۵ هکتار می‌باشد.
بافت قدیم از نظر سرانه عملکردهای عمومی، محله‌ای و ناحیه‌ای بسیار فقیر است (کمتر از سه مترمربع برای هر نفر)، اما از نظر عملکردهای شهری، مذهبی و تجاری بسیار غنی می‌باشد.
تراکم جمعیت در بافت قدیم حدود ۱۴۰ نفر در هکتار است.

- کلیاتی در مورد نحوه انجام مطالعات طرح جامع احیاء

- شناخت سازمان فضایی بافت و فرآیند شکل‌گیری آن.
- بررسی و شناخت مفاهیم و عناصر معماری شهری.
- برای انجام این دو بند علاوه بر جمع‌آوری اطلاعات موجود، به ترسیم نمای کلیه بلوک‌های شهری از طریق دو گروه مطالعاتی اقدام شد (عکس، فیلم و ترسیم دستی کلیه نماها و عناصر سازنده آن).
- شناسایی ۷۹ اثر تاریخی که ۱۲ اثر به کلی از بین رفته و در کالبد فعلی بافت وجود ندارد.
- بررسی معماری بافت کهن و عناصر با ارزش معماری.
- حدود ۱۰۱ واحد با ارزش شناسایی و بیش از ۵۰ درصد آنها (ترسیم رولوه) شد. واحدهای دیگر را به علل حقوقی و دیگر علل نتوانستیم شناسایی کنیم.
- بررسی فن یا تکنولوژی رایج در معماری شهری

۳- مبانی طرح

مروری بر تجارب جهانی

مسئله بازشناسی و حفاظت شهرهای تاریخی در دهه‌های بعد از جنگ دوم جهانی ابعاد وسیعی یافت و متضمن این تغییر گشت که میراث فرهنگی شهرهای تاریخی را نمی‌توان با تثبیت آن حفاظت نمود و این مطلب را که شهر کهن فقط در سایه تغییر و تبدیل‌هایی که در سطح آن انجام گردیده است، توانسته باقی بماند (توجه به پویایی شهر) ندیده گرفت. تا جایی که در متن نهایی کنگره ۱۹۷۵ آمستردام تأکید شده است:

ثروت‌های فرهنگی در عین حال جزئی از فضای زندگی روزمره‌ای هستند که همزمان نیاز به حفاظت و حراست، خواستار مداخله‌های مثبت و سازنده نیز می‌باشند.

ویژگی‌های طرح جامع احیاء بافت کهن شوشتر

علاوه بر دلایل بالا، حفاظت کامل بافت (حفاظت منفی) به شکل یک موزه شهر به‌علت هزینه فوق‌العاده آن ممکن نیست. بنابراین احیاء بافت به شکل حفاظت مثبت انجام می‌پذیرد، که دارای مبانی زیر است.

۳-۱- اساس برنامه‌ای که پیشنهاد می‌گردد بر استفاده از امکانات غیر متمرکز بخش خصوصی، بخش عمومی غیرمرتبط و بخش عمومی (در سطح حداقل) استوار است. بدین ترتیب که، برنامه با استفاده از امکانات بخش عمومی (بیشتر به‌صورت تنخواه گردان) شروع شده و به نسبت متأثر شدن مردم و بخش‌های عمومی غیر مرتبط از برنامه احیاء، با بهره‌وری از امکانات این بخش‌ها تداوم می‌یابد.

۳-۲- پیام عمومی این برنامه عبارت است از دعوت به شروع تحولات در بافت کهن به مثابه ساختاری از نظام اجتماعی، در قالب تأکید بر پاسداری از هویت بافت کهن و حفاظت از اصیل‌ترین بخش‌های آن (ارزش‌های شهرسازی، معماری شهری و معماری ابنیه با ارزش) که بیش از ۵۰ درصد سطح بافت را پوشش می‌دهد.

۳-۳- احیاء بافت کهن در چهارچوب روند توسعه شهر انجام شود و نه در جهت خلاف آن.

۴- روش انجام برنامه جامع احیاء

۴-۱- روش احیاء بافت شهری

۴-۱-۱- جهت زنده‌سازی و به‌روزرسانی زندگی امروزی در بافت کهن، پنج بخش بافت کهن به ده محله

تقسیم می‌شوند که پنج محله اصلی آنها را از یکدیگر جدا می‌نماید (از میان آنها می‌گذرد).

۴-۱-۲- محورهای یاد شده (به‌گونه‌ای که تشریح می‌شود) به عملکردهای خدماتی و تجاری شهری اختصاص می‌یابند.

۴-۱-۳- با تأمین دسترسی‌های اصلی (پنج محور)، جمع‌کننده‌های محلات (محورهای فرعی) و تأمین پارکینگ‌های مناسب، باقی معابر بافت که با ارزش‌ترین آنها هستند و بهترین معماری شهری را دارند به شکل کامل حفظ و نگهداری خواهد شد.

۴-۱-۴- با تخریب ابنیه همجوار معابر اصلی که کاملاً مغایر با ارزش‌های بافت بدنه‌سازی شده‌اند و عقب‌نشینی تا تفکیکی‌های دوم امکانات زیر برای طرح فراهم می‌شود:

اول: تعریض معابر اصلی که از برنامه‌های طرح جامع شهر است عملی می‌شود. به شکلی که این معابر دارای یک معبر دوطرفه تندرو در وسط و دو معبر یک طرفه دسترسی در طرفین می‌شوند.
دوم: با دسترسی به قطعات با ارزش ردیف دوم تفکیکی، امکان سیماسازی مناسب شهری (به شرحی که خواهد آمد) فراهم خواهد شد.

۴-۲- روش سیماسازی و معماری شهری

۴-۲-۱- بهترین نماها و سیمای شهری در مسیر محورها عیناً حفظ می‌شود.

۴-۲-۲- در واحدهایی که دارای نمای مناسب بیرونی نیستند و شامل تعریض می‌شوند، بدنه بیرونی برداشته شده و نمای داخلی واحد به بیرون کشیده می‌شود. این عمل به معنای برون‌نگر کردن معماری با ارزش داخلی در مسیرهای جدید بافت قدیم است، تا سیمای معابر جدید شهری با معماری ارزشمند داخل بافت همگون شود. به هنگام گشودن نماها تمامی آثار با ارزش بدنه مشمول تعریض، حفظ می‌شود.

برای مثال اگر دیواره داخلی بدنه با ارزش باشد، یا احیاناً اگر در بدنه‌ای که باید برداشته شود، سر در (و یا بخش) با ارزشی وجود داشته باشد آن دیواره یا بخش حفظ می‌شود (حتی ممکن است کل بدنه با برداشتن دیوارها به شکل یک سبابه سرپوشیده در معبر حفظ شود) و پلان بخش حذف شده نیز با کف‌سازی متفاوتی برای حفظ سایه تاریخی واحد، نمایش داده می‌شود.

در نمونه‌های پنج‌گانه نحوه‌های مختلف برخورد، برای سیماسازی مناسب نمایش داده شده است.

۲-۲-۴- در محل واحدهای مخروبه و یا فاقد هرگونه ارزش واحدهای جدید تجاری، خدماتی و اداری با معماری همگون با معماری قدیمی شهر احداث می‌شود.

نمونه شماره یک: کل بدنه فاقد ارزش خارجی بنا، برداشته و پلان آن با تغییر مصالح و رنگ به‌عنوان (سایه تاریخی) در پیاده رو نمایش داده می‌شود.

تصویر

نمونه شماره دو: بدنه خارجی بی‌ارزش برداشته شده و تنها دیواره داخلی که ارزشمند است باقی می‌ماند.

تصویر

نمونه شماره سه: دیوارهای بدون ارزش بصری برداشته شده و پایه‌ها و سقف به شکل یک ساباط برای عبور پیاده باقی می‌ماند.

تصویر

نمونه شماره چهار: بدنه فاقد ارزش خارجی بنا، برداشته شده و تنها یک سردر با ارزش در پیاده‌رو باقی مانده است

تصویر

نمونه شماره پنج: دیوارها و سقف برداشته شده و فقط طاق نماهای با ارزش نگهداری می‌شود.

تصویر

تدوین و تصویب قوانین و ضوابط و مقررات اختصاصی برای حمایت بافت‌ها و ابنیه با ارزش

چنین قوانین و مقرراتی در چند گروه عمده قابل دسته‌بندی هستند:

۱- تمایل به نگهداری از آثار با ارزش و ابنیه یک خواست عمومی است که با مالکیت خصوصی این ابنیه در

تعارض است. بنابراین بخش عمده قوانین می‌بایست در حمایت از اینگونه ابنیه وضع شوند.

متأسفانه قوانین بازدارنده نتوانسته است (به‌علت تضاد با منافع خصوصی) به‌خوبی عمل نماید. بنابراین نیاز

به وضع قوانین مثبت و یا قوانینی که با منافع بخش خصوصی در تضاد واقع نشود خواهد بود.

از جمله این قوانین تبصره ۲۳ بودجه است، که می‌گوید در شهرهای دارای واحد ساختمانی ارزشمند ادارات و ارگان‌ها می‌توانند از این ابنیه برای محل استقرار خود سود جویند.

لکن تبصره فوق نتوانسته است تا این تاریخ به علت مقاومت سازمان‌های دولتی به خوبی عمل نماید. بنابراین بهتر است در این تبصره کلمه می‌توانند به باید بدل شود و تنها ارگان‌هایی که بتوانند مدلل سازند که لازم است در ساختمان‌های خاص مستقر شوند از آن مستثنی شوند.

۲- از قوانین دیگری که می‌تواند در احیاء بافت‌های کهن مؤثر واقع شود تعریض ضوابطی است که شهرداران را برحسب درجه جمعیتی شهر تعیین می‌نماید. در شهرهای با ارزش کوچک و متوسط، شهرداران تعیین شده براین اساس، فاقد صلاحیت کافی برای انجام طرح‌های حفاظتی و احیاء شهرند و اغلب خود بزرگترین عوامل تخریب بافت خواهند شد.